
ÚJKOR ÉS JELENKOR

Walther Rathenau. Német és zsidó

Magyar nyelven viszonylag kevesebbet olvashatunk olyan politikusokról, akik a vilmosi korban, vagy a weimari köztársaság első szakaszában játszottak jelentős politikai szerepet. Főképpen nem Walther Rathenauról, aki rendkívüli személyiség volt a korabeli német és az európai viszonylatok között egyaránt. Rathenau születése előtt Poroszország 1866-ban a königgratzi csatában legyőzte Ausztriát, amelynek következtében az úgynevezett kis-német egység valósult meg. Miután pedig a poroszok Franciaországot is legyőzték, 1871-ben megszületett Európa új hegemon hatalma, a Német Császárság. Így Rathenau élete bizonyos szempontból két olyan nagy sorsforduló közé esett, amelyek alapjaiban határozták meg a német nemzet történetét. Megélte a német egység megszületését, a második birodalom virágzását, majd a világháború utáni bukását. Az a kor azonban, amelyben élt és működött, korántsem volt toleráns. Az első világháborút követően komoly válságperiódus vette kezdetét, melynek következtében Európában szélsőséges mozgalmak kezdtek kibontakozni. Ilyen irányzatok a vesztes Németországban is megjelentek. *Eric J. Hobsbawm* találóan a XX. századot a szélsőségek korának nevezte.¹ Rathenau a radikalizálódó korszak kezdetén vesztette életét egy politikai gyilkosság következtében 1922-ben. A jobboldali radikálisok megvádolták, hogy a bolsevikokkal rokonszenvezett, sőt az egyik röpirat a következő gyűlölködő szavakban csúcsosodott ki: „*Lőjétek le Walther Rathenaut, ezt az átkozott zsidó disznót!*” A weimari köztársaság külügyminisztere különösképpen gyűlölt személy volt.

A modern német történelem sokáig adós volt egy Rathenau-életrajzzal és ezt a hiányt pótolta *Wolfgang Brenner* monográfiája, amelyet a *Pieper Verlag* 2007-ben adott közre. Szerzője 1954-ben született Quirschied-ben a Saar vidéken. Egyetemi tanulmányait Berlinben végezte, ahol germanisztikát és filozófiát hallgatott. Manapság íróként, újságíróként és filmrendezőként tevékenykedik. A Walther Rathenau-ról szóló monográfiája mellett ugyanakkor számos regény és publicisztika szerzője.

1. *Eric J. Hobsbawm: A szélsőségek kora. A rövid huszadik század rövid története.* Pannonica Kiadó. Budapest, 1998

Walther Rathenau 1867. szeptember 29-én látta meg a napvilágot Berlinben, egy zsidó család legidősebb fiaként. Apja Emil Rathenau (1838–1915) gyáros, a későbbi AEG (Allgemeine Elektrische Gesellschaft) alapítója. Anyja Mathilde Nachmann, a frankfurti bankár Isaak Nachmann lánya. Ismeretes, hogy a Nachmann-ág hatalmas vagyonnal rendelkezett, azonban az 1873. évi összeomlás olyan súlyosan érintette Isaak Nachmannnt, hogy öngyilkosságba menekült. Walther-nak két testvére született, Erich (1871–1903) és Edith (1883–1952). Rathenau a berlini Vilmos Királyi Gimnáziumban kezdte meg középiskolai tanulmányait. Az érettségit 1885-ben ugyancsak abban az intézményben szerezte meg. Még abban az esztendőben beiratkozott a berlini egyetemre, ahol fizikát, filozófiát és kémiát hallgatott. Itt olyan személyiségek tanították, mint Wilhelm Dilthey (1833–1911) a filozófus, vagy Hermann von Helmholtz (1821–1894) a fizikus. Az utóbbi volt rá nagyobb hatással, akinek az irányítása mellett szerezte meg a doktorátust 22 évesen 1889. október 23-án. A disszertációjának a témája „*Die Absorption des Lichts in Metallen*”, magyar fordításban „*A fény elnyelődése a fémekben*” volt. Az 1886–1887-es tanévben természettudományi stúdiumot hallgatott Straßburgban. Itt írta első színdarabját, amely a „Blanche Trocard” címet viselte.

Emil Rathenau 1883-ban az amerikai Thomas A. Edison (1847–1931) által szabadalmaztatott termékek gyártására megalapította a Deutsche Edison-Gesellschaft-ot. Majd az idősebb Rathenau megszerezte az Edison találmányok felhasználásának egész Európára kiterjedő jogát. 1887-ben átnevezték a német Edison-Gesellschaft-ot AEG-re. Ezzel a XIX. századi Németországban hatalmas ipari óriásvállalat született meg. Ezt követően az ifjú Walther 1890-ben politechnikai tanulmányokat folytatott a műszaki főiskolán Münchenben. Az 1890-1891-es években egy éves önkéntes katonai szolgálatot teljesített a vértés gárdában. A porosz hadseregben mint izraelita azonban nem tölthetett be tisztí rangot, ezért a katonai pálya helyett az üzleti életet választotta. 1892-ben technikai munkatárs a svájci alumíniumgyárban Neuhausenben. 1893-ban, mint üzletvezető, az AEG leányvállalataként ismert elektrokémiai művekhez került Bitterfeldbe. Itt 1899-ig dolgozott. 1897-től igen szoros baráti kapcsolat fűzte az íróhoz, Maximilian Hardenhez (1861–1927). Ekkoriban Rathenau különböző álneveken úti beszámolókat, kultúrkritikai satírákat és filozófiai esszéket írt, amelyeket Harden hetente megjelenő lapjában a *Die Zukunft*-ban (*A Jövő*) publikáltak. 1897-ben megjelent első politikai tartalmú írása a „*Höre, Israel!*” (*Halld, Izrael!*). A pozíciója az AEG-nél megszilárdult, mert 1899-ben igazgatósági taggá lépett elő. Ennek kapcsán számos külföldi úton járt, mivel az elektromos

központosítás megszervezésével bízták meg. 1900-ban előadást tartott II. Vilmos császár előtt. 1902-ben megjelent az „*Impressionen*” (*Benyomások*) című írása. 1902 és 1907 között változás következett be az AEG házipénztárának vezetésében, melynek részeként Rathenau a felügyelőtanács tagja lett. Rathenau a következő évben komoly megpróbáltatáson ment keresztül, mivel 1903-ban elvesztette öccsét, Erich-et. 1904-ben esszét jelentetett meg „*Von Schwachheit, Frucht und Zweck. Ein Beitrag zur Erkenntnis menschlichen Wesens*” (*Gyengeségről, haszonról és értelemről. Adalék az emberi létezés megismeréséhez*) Ernst Reinhard alnéven a *Die Zukunft* című folyóiratban. Gerhart Hauptmannal (1862–1946) baráti kapcsolatba került 1905-ben.

Brenner részletesen szól Rathenau utazásairól. 1907-ben résztvevője egy ellenőrző körútnak Bernhard Dernburg (1865–1937) gyarmatbirodalmi államtitkár társaságában Német Kelet-Afrikában. Ezt egy második út követte 1908-ban Német Dél-Nyugat Afrikába. 1908-ban megjelenik a „*Reflexionen*” (*Elmélkedések*) című írása. 1908-ban szert tett egy kastélyra Freiwalde-ban és megkezdte a Berlin-Grunewald-i villa építetését. 1910-ben elnyerte a helyettesítő igazgatói címet, majd 1912-ben elnök az ellenőrző felügyelőtanácsban. Közvetítőként tevékenykedett az éppen akkor alapított Mannesmann AG és a francia Union des Mines Marocaines között. 1912 mozgalmas év volt Rathenau számára, mert többek között megjelent egyik legjelentősebb műve „*Zur Kritik der Zeit*” (*A korszak kritikájához*). Megszakadt azonban barátsága Hardennel. Édesapja súlyos betegségben szenvedett. Komoly vita alakult ki az utódlásról Rathenau és Felix Deutsch (1858–1928) között.

Brenner betekintést enged Rathenau magánéletébe is, szól pikáns magánéleti kalandjáról. 1906-tól szerelmi viszonyt folytatott a gyönyörű Lili Deutsch-csal Felix Deutsch feleségével. Kapcsolatuk azonban 1912-ben mély válságon ment át. 1913-ban megjelent „*Zur Mechanik des Geistes*” (*A szellem mechanizmusáról*) című könyve. Az első világháború kitörésekor átvette az AEG teljes irányítását. Rathenau azon kevés német nagyiparosok közé tartozott, aki felismerte, hogy Németország győzelméhez a nemzet gazdasági erőforrásait a központi kormányzat alá kell rendelni. Erről meggyőzte a német kormányt és a Hadügyminisztériumon belül felállították a Hábórú Nyersanyagok Osztályt (KRA), melynek vezetésével Rathenau-t bízták meg 1914 augusztusától 1915 márciusáig. Ő gondoskodott a háború folytatásához nélkülözhetetlen nyersanyagok beszerzéséről, védelméről és elosztásáról. Ily módon kulcsszerepet játszott abban, hogy a német gazdaság az egyre könyörtelenebb brit tengeri blokádnak ellenére is működőképes maradt.

1915 tavaszán Rathenau ismét visszatért az üzleti életbe, újra hódolt egyik kedves tevékenységének, az írásnak. Hosszas betegség után 1915. június 20-án elhunyt édesapja. 1917-ben megjelent legsikeresebb könyve a „*Von kommenden Dingen*” (Az elkövetkezendő dolgokról). Első alkalommal adták ki a „*Gesammelten Schriften in fünf Banden*”-t 1918-ban, amely összegyűjtött írásait tartalmazta. 1918 őszén a nyugati front összeomlása után kétségbeesése következtében népfelkelést javasolt a Vossischen Zeitung október 7-i számában. Még bízott a háború kimenetelének megfordításában. A háború után részt vett a polgári Német Demokrata Párt (DDP) megalapításában. A párt tagjaként a Német Szociáldemokrata Párttal folytatott együttműködést szorgalmazta. Úgy gondolta, hogy a szabad versenyen alapuló vadkapitalizmus ideje már lejárt. Ezt a gondolatot továbbfűzve 1919-ban újabb munkája jelent meg, amely a „*Die neue Wirtschaft*” (Az új gazdaság) címet kapta. Könyvében a munkavállalói részvétellel és hatékony állami irányítással megvalósuló ipari öngazgatás mellett foglalt állást. Az iparvállalatok tömeges államosításának koncepcióját elvetette. Abban az esztendőben más munkái is napvilágot láttak: „*Kaiser*” (Császár), „*Der neue Staat*” (Az új állam), „*Kritik der dreifachen Revolution*” (A hármas forradalom kritikája). 1920. július 5–16. között részt vett a spa-i konferencián. A demokrata meggyőződésű, a nemzetközi együttműködésben hívó Rathenau jól ismerte a külföldi országokat. 1921. május 29. és október 22. között újjáépítési miniszter lett Karl Joseph Wirth (1879–1956) kormányában. Új szerepkörében kezdetben amellet foglalt állást, hogy Németország, egy általános európai újjáépítési program részeként, teljesítse a versailles-i békeszerződésben meghatározott jóvátételi kötelezettségeit. Szorosan együttműködött Louis Loucheur (1872–1931) francia újjáépítési miniszterrel. 1922. január 31-én külügyminiszter lett a második Wirth-kabinetben. Részt vett a genovai konferencián 1922. április 10. és május 19. között, s bár nyugati orientáció jellemezte, mégis 1922. április 16-án megkötötte Szovjet-Oroszországgal a rapallói egyezményt. Ez a szerződés helyreállította az európai nagyhatalmak közösségéből kidaszított két ország normális kapcsolatait és megerősítette a közöttük fennállt gazdasági kötelekeket. E kétség kívül nagy horderejű megállapodás arculcsapásként érte a nyugati szövetségeseket, hiszen azt jelentette, hogy először a háború után Németország újra a nemzetközi politikai élet független szereplőjeként lépett fel. A diplomáciai sikert sok német lelkesen üdvözölte, Rathenau-nak mégis egyre több ellensége támadt hazájában. A szélsőjobb szemében ő testesítette meg a háború utáni német rendszert, amelyet olyannyira gyűöltek. Azzal is vádolták, hogy a rapallói szerződés megkötőjeként a „*kommunista mételyt*” terjesztet-

te. Zsidó származása tovább szította a szélsőséges nacionalisták gyűlöletét. Rathenau 1922. június 24-én éppen a külügyminisztériumban tartott, amikor az *Organization Consul* nevű szélsőséges nacionalista szervezet tagjai meggyilkolták. Egy autóból, amely a külügyminiszter kocsiját követte, géppisztollyal tüzet nyitottak rá, egy másik támadó pedig kézigránát dobott a miniszter kocsijára. Az 55 éves Rathenau a helyszínen életét vesztette. 1919 óta Németországban ez volt a 376. politikai gyilkosság. A tettesek Erwin Kern szolgálaton kívüli főhadnagy, Ernst Werner Techow diák és a 25 éves Hermann Fischer mérnök voltak.

A Pieper Verlag történeti sorozatában korábban olyan könyvek is helyet kaptak, mint Brigitte Nachmann: *Der erste Weltkrieg*², illetve Ralf Georg Reuth: *Goebbels*³ című monográfiái. Karakterisztikus Rathenau-biográfiával Brenner gazdagította tovább a kiadó repertoárját. Walther Rathenau üde színfoltja volt a német társadalomnak, amit a kötet szerzője kiválóan értelmez, s bemutatja politikai, irodalmi és gazdasági tevékenységét. Brenner árnyalt képet fest „hőse” felmenőiről, Rathenau családi gyökereinek ábrázolásával, nyomon követi kalandos fiatalkorát és minden olyan apróbb momentumot megjelöl, amelyek hatással voltak életére. Végül rekonstruálja a halálát, illetve az ahhoz vezető tragikus utat. Nem feledkezik meg ugyanakkor Rathenau életének és halálának utóéletéről sem. A szerző stílusa könnyed, olvasmányos, az olvasó szinte belefeledkezik abba, hogy történelmi életrajzot olvas.

Wolfgang Brenner kilenc nagy fejezetre osztotta fel művét, amely ezáltal tagolttá, jól áttekinthetővé vált. Az egyes fejezetek Rathenaut ábrázoló képekkel kezdődnek. A monográfia közepén található egy színes képekkel illusztrált rész. Ebben olyan festmények, fényképek, képek kaptak helyet, amelyek ritkaságszámba mennek, mint például festmények a Rathenau-villáról, egészalakos fénykép a fiatal Walther-ről porosz tiszti egyenruhában. Továbbá a család politikai befolyását reprezentáló Emil és Mathilda Rathenau-ról, amint II. Vilmos császár társaságában beszélgetnek, majd madártávlatból az egykori AEG irodakomplexumai.

A monográfia megírása során Brenner hatalmas levéltári forrást dolgozott fel. Fontosnak tartotta áttekinteni Maximilian Harden hagyatékát Rathenau pontosabb karakterének kialakításához. Hivatkozásaiban gyakran találkozunk Rathenau levelezéseivel. A felhasznált irodalom száma is tekintélyes. A korabeli XIX. és XX. század fordulóján keletkezett munkák-

2. Nachmann, Brigitte: *Der erste Weltkrieg. Wahrheit und Lüge in Bildern und Texten*. Pieper Verlag, München, 2004.

3. Reuth, Ralf Georg: *Goebbels. Eine Biographie*. Pieper Verlag, München, 2005

tól a legújabb tanulmányokig. Mindamellett fontos helyet kapnak az újság-cikkek, miközben nagy hangsúlyt fektet a történelmi visszaemlékezések, naplók felhasználására. Ezek sorából kiemelkedik *Sergei Yulyevich Witte* és *Albert Speer* visszaemlékezése. Az olvasó tájékoztatását nagyban segíti a hét oldalas névmutató az 519 oldal terjedelmű monográfiában.

Az ismertetett monográfiát elsősorban az egyetemes történelem iránt érdeklődők figyelmébe ajánlom, továbbá mindazok számára, akik kedvelik az életrajzokat. A rendkívüli életpálya összetettségét és annak ellentmondásos részleteit az olvasó egy remekül ábrázolt korrajzból ismerheti meg.

Wolfgang Brenner: Walther Rathenau. Deutsche und Jude. Pieper Verlag, München, 2007. 519. o.

Kárbin Ákos